

BREST-LİTOVSK BARIŞ KONFERANSINDA SOVYET RUSYA'NIN ERMENİ POLİTİKASI

Yrd. Doç. Dr. Selma YEL*

ÖZET

1917 Bolşevik İhtilâli, I. Dünya Savaşı'nın gidişatına tesir etmiş olup, Türkiye'nin Doğu Cephesi'ndeki olumsuz durumuna son vermişti. Almanya, Rusya, Avusturya-Macaristan ve Osmanlı Devleti arasında yapılan Brest-Litovsk Antlaşması ile I. Dünya Savaşı'nın ilk barışı aktedilmiştir. Fakat, bu durum bir şekilde sona ererken, antlaşmanın imzalanması ancak 3 Mart 1918'de mümkün olabilmektedir. Bu süreçte, Rus delegeleri sürekli olarak bir taraftan Bolşeviklik propagandası yaparken. Diğer taraftan da Ermeniler'i silâhlendirerek, Doğu Anadolu ve Kafkasya'da Türk-İslâm ahaliye mezalim uygulamıştır. Amaçları, Elviye-i Selase'yi Türkiye'ye bırakmayacak Büyük Ermenistan Devleti'nin teşkilini sağlamaktır. Ancak, Türkiye'nin lüzûmlu politik ve askeri teşebbüsleri temini ile Amaçlarına nail olamamışlardır.

Anahtar Kelimeler

I. Dünya Savaşı, Osmanlı Devleti, Rusya, Brest-Litovsk Barış Konferansı, Büyük Ermenistan.

* Gazi Üniversitesi, Gazi Eğitim Fakültesi Öğretim Üyesi.

ABSTRACT

The 1917 Bolshevik Revolution has affected the way World War One was processing and the negative situation of Turkey in the Eastern Front. With the signing of the Brest-Litovsk Treaty between Germany, Russia, Austria-Hungary and the Ottoman Empire, the first treaty of World War One was undersigned. However, it was not easy to reach this result; the discussions ended in a negative fashion on February 1918, and it was possible to sign the treaty on March 3, 1918. During this process, the Russian delegation continued to make Bolshevik propaganda on one hand, continued to arm the Armenians on the other hand, and provoked persecution towards the Turkish-Muslim population of Eastern Anatolia and Caucasia. Their aims were not to leave the *Elviye-i Selase* to Turkey and to establish the Greater Armenia. However, they could not reach their aims due to the necessary political and military initiatives of Turkey.

Key Words

World War One, Ottoman Empire, Russia, Brest-litowsk Peace Conference, Greater Armenia.

Giriş

Şubat 1917 Bolşevik İhtilâli, sadece Çarlık Rusya'sının değil, bütün dünya milletlerinin geleceği üzerinde kalıcı bir tesir yapacaktı. I. Dünya Savaşı'nın gidişatını etkilemesi açısından ise ayrı bir öneme sahipti. Osmanlı Devleti bu hadiseden olumlu etkilenen ülkelerin başında geliyordu. Çünkü, Doğu cephesinde Ruslar, Trabzon'un batısından başlayarak, Erzincan-Kemah yolundan, Dersim ve Murat Suyu'nun güneyine kadar ve Van Gölü ile Başkale'ye uzanan geniş bir hat boyunca kontrolü ele geçirmişlerdi.¹ 1877-78 Savaşı sonucunda Elviye-i Selâse de Rus hakimiyeti altına girmiş olduğu için, Anadolu coğrafyasının önemli bir bölümü Türk hakimiyetinden çıkmış oluyordu.

Çar hükümetinin yerine Krensky Hükümeti kurularak, ülkedeki asayiş-i temin çabası başlamıştı. Krensky'nin ilk icraatlarından biri de Kafkas Orduları Başkumandanı olan Grandük Nikola'yı görevinden alarak, yerine ordu kumandanı Yüdeniç'i getirmek olmuştu. İhtilalci olmadığı gerekçesi ile kısa bir süre sonra Yüdeniç de görevinden azledilerek, yerine Gnr. Perjevalski getirilecekti.²

Geçici hükümet, cephelerdeki askerlerin savaş istemiyoruz diyerek silah bırakmasına rağmen, savaşa devam kararı almıştı. Fakat bu durum ülkedeki karışıklıkların devamına sebebiyet verdiği için Bolşevikler 25 Ekim (7 Kasım) 1917'de hükümeti ele geçirmişlerdi.³

Bolşevikler görünüşte Çarlık Rusya'sının takip etmiş olduğu emperyalist politikayı reddederek, barışçı bir politika takip edecekleri izlenimini vermişlerdi. Tabi ki bunda 8 Kasım 1917'de Lenin'in yayınlamış olduğu barış dekreti tesirli olmuştur.⁴ Bu dekrette şu görüşlere yer verilmişti. Bütün savaşan devletler hemen savaşa son vererek mütareke imzalamalılar ve ilhaksız, taz-

1 Stefanos Yerosimos, **Türk-Sovyet İlişkileri**, Ekim Devriminden Milli Mücadeleye, İst., 1979, s. 12, Selma Yel, **Yakup Şevki Paşa ve Askerî Faaliyetleri**, Ank., 2002, s. 32.

2 Genelkurmay Başkanlığı, **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Kafkas Cephesi 3. Ordu Harekâtı**, C. II, Ank., 1993, S. 422.

3 Genelkurmay Başkanlığı, **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Kafkas Cephesi.....**, C. II Ank., s. 423.

4 Akdes, Nimet Kurat, "**Brest-Litovsk Müzakereleri ve Barışı**" **Bellekten**, XXXI/121-124 (1967), Ank., s. 376.

minatsız, demokratik ve adil barış antlaşmaları kabul etmeliydiler. Fakat Lenin'in çağrısına hiçbir devlet tarafından karşılık verilmeyecekti.

Rusya'daki son siyasî değişiklikler Osmanlı Devleti ve Kafkasya Müslümanlarında ümitli bir bekleyişe sebep olmuştu. Çünkü yıllardır bekledikleri fırsat kendiliğinden zuhur etmiş, ve işgal altındaki Müslüman Türk halkının kurtarılması için uygun bir zemin oluşmuştu. Bunun sebebi ise, Rusya'nın müracaatı üzerine 2 Aralık 1917'de Brest-Litovsk şehrinde Almanya, Avusturya-Macaristan, Osmanlı Devleti, Bulgaristan ve Rusya arasında Mütareke görüşmelerinin başlaması ve 15 Aralık'ta da mütarekenin imzalanmasıydı.⁵ Ancak olumlu düşünmek için biraz erkendi. Çünkü Enver Paşa, Mütareke imzalanmadan bir gün önce 14 Aralık 1917'de Alman Gnr. Ludendorf'a bir mektup göndermiş ve Ermeniler'in faaliyetlerine değinecek, yardım istemişti. Mektupta şu ifadelere yer verilmişti: "...Kafkas cephesinde, Rus işgali altında bulunan memleketimizde sakin Müslümanlar'a, Rus ordusuna dahil Ermeni çete taburları tarafından bidayet-i işgalden beri tatbik olunan mezalim son alınan malumat-ı mevsuka'ya göre had gayesini aşmıştır ve bu son kış Rus Ordusu'nun aynı mntıkada kalması halinde bu mezalim yüzünden Müslüman ahalinin kamilen mahvolacağı muhakkak bulunmuştur. Bunun için Rus Ordusu'nun Türkiye'den çekilmesini ve bu suretle tahliye edeceği mntıkaya Osmanlı Ordusu'nun dahil olmayarak memurin-i mülkiye ile jandarma ikame olunacağını...." Enver Paşa bunlara ilaveten, en kısa sürede bu problemin halledilmesi için Almanya'nın yardımını rica ediyordu.⁶

Brest-Litovsk Mütarekesi'ne göre, Türkiye ile Rusya arasındaki fiili savaşa son vermek ve cephedeki mütareke hükümlerini belirlemek için ayrı bir görüşme yapılması gerekiyordu. Bu sebeple taraflar Erzincan'da bir araya gelmişlerdi. 15 Aralıkta başlayan görüşmeler, 18 Aralık 1917'de Erzincan Mütarekesi'nin imzalanması ile sona ermişti ve Birinci Dünya Savaşı'nın en çetin cephelerinden birisi olan Doğu Cephesi'nde Osmanlı

⁵ Kurat, "Brest-Litovsk Mütakereleri ve Barışı"..., s. 378, Mütarekeyi Türkiye adına Berlin askeri ataşesi Zeki Paşa imzalarırken, Bolşevik Rus Hükümeti adına A. Joffe, L. Kamanev ile Bitsenko imzalamıştı.

⁶ ATESE, Kls, 152, D. 376-601, F. 4; Kls., 529, D. 357-2067, F. 14.

Devleti barışa yaklaşmıştı. Erzincan Mütarekesi Sovyet Hükümeti ile değil, ihtilali müteakip Tiflis'te teşkil edilmiş olan Transkafkasya Komiserliği ve Kafkas Cephesi Rus Ordu Komutanlığı adına imzalanmıştı.⁷ Böylece, Osmanlı Devleti, Transkafkasya Hükümeti'ni de resmen tanımış oluyordu.⁸ Komiserlik, Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan'ın bir araya gelmesiyle teşkil edilmişti.⁹

Bolşevik Rusya'nın takip ettiği barışçı politika, Osmanlı Devleti için inandırıcı olmaktan çok uzaktı. Çünkü bir taraftan halklara özgürlük adı altında hakimiyetleri altındaki milletlere bağımsızlıklarını verirken, diğer taraftan da Ermeni ve Gürcüler'i silahlandırmaya devam ediyorlardı. Bilhassa Ermeni politikası konusunda Çarlık Rusya'sından farklı politika takip etmedikleri kısa bir süre sonra görülebilecekti. Lenin'in 2 (15) Kasım 1917'de yayınlamış olduğu beyannamede, "Her milletin kendi geleceğini tayin hakkı bulunmalıdır" ifadesi Osmanlı Devletine ait, fakat Rusya'nın işgali altındaki Doğu Anadolu toprakları üzerinde yaşayan Ermeniler'i yakından ilgilendiriyordu. Bolşevikler'in asıl amacı, yakın bir zamanda müttefik devletlerin yenileceğini düşündükleri için, Türkiye Ermenileri üze-

7 Fevzi Çakmak, *Büyük Harp'te Şark Cephesi Hareketleri, Şark Vilayetlerimizde Kafkasya'da ve İran'da*, Ank., 1936, s. 266

8 Serpil Sürmeli, *Türk-Gürcü İlişkileri (1918-1921)*, Ank., 2001, s. 29, 24 Kasım 1917'de Sovyet Güvenlik Komitesi'nin tegebbüsü ile Transkafkasya'da ülke hakimiyetinin temini için bir toplantı yapılmıştı. Bu toplantıya "Transkafkasya Komitesi(Ozakom) ve parti teşkilatlarının mümessilleriyle, Kafkasya Ordusu Başkumandanı Gnr. Przvalsky, Ordu Kurmay Başkanı Gnr. Lebedinsky, Gnr. Levandovsky ve ordu kurmaylığında bulunan İngiliz ve Fransız temsilcileriyle ABD konsolosu Stevensen'in bulunduğu yüzden fazla kişi katılmıştır.

9 Sürmeli, *Türk-Gürcü İlişkileri*..., s. 9-10, Bölgede yapılan ilk seçimde oy dağılımı şöyle gerçekleşmişti.

Partiler	Alınan Oy Sayısı
Menşevik Sosyal Demokratlar	660.216
Milliyetçi Ermeniler (Taşnak Sütyun Partisi)	419.887
Milliyetçi Müslümanlar (Müsavat Partisi)	405.917
Diğer Müslüman Partiler	228.889
Milliyetçi Gürcüler	52.633
Ermeni Halk Partisi	12.928
İhtilalci Sosyalistler ve İşçiler	97.612
Bolşevikler	85.960
Anayasal Demokrat Siyonistler	32.221
Toplam	1.996.263

rinde söz sahibi olmaktı.¹⁰ Öncelikle de Kafkasya'yı yeniden kontrolleri altına almaları gerekiyordu. Lenin, bu amaçla Stepan Şaumyan'ı 18 Aralık'ta Kafkasya Fevkalâde Komiserliği'ne tayin edecekti.¹¹ Stepan Şaumyan'ın gizli görevi, Türk toprakları üzerindeki Ermeniler'i teşkilatlandırmaktı. Bu amaçla Erzincan Mütarekesi'ni müteakip Türkiye toprakları üzerinde mahallî teşkilatların başına Ermeni memurlar tayin etmeye başlamıştı.¹² İlerde ilhak etmeyi düşündükleri bu coğrafya üzerinde kurulmasını plânladıkları Ermenistan Devletinin temelleri böylece atılmış oluyordu. Zaten Ermeniler de, Eylül 1917'de yapmış oldukları Tiflis Kongresinde Kafkasya ve Doğu Anadolu'yu içine alan büyük Ermenistan Devleti'nin kurulması projesini kabul etmişlerdi.¹³ Sovyet Rusya'nın Ermeniler konusunda takip ettiği politika, Brest-Litovsk barış görüşmeleri'nde alenî bir boyut kazanacağı için iki yüzlülükleri de açığa çıkmış olacaktı. Barış görüşmeleri Osmanlı Devleti için çok önem arz ediyordu. Görüşmelerin teknik yani diplomatik yönleri Hariciye Nazırı Ahmet Nesimi Bey ve Berlin Büyükelçisi İbrahim Hakkı Paşa tarafından yürütülecekti. Askerî meselelerin müteahhası olarak da Gnr. Ahmet İzzet Paşa ve Berlin'deki askeri ateşe Zeki Paşa katılacaklardı.¹⁴ Gerek katılacak delegeler, gerekse de Türk kamuoyunun özellikle ilgilendiği konu, Rus işgali altındaki bölgenin kurtarılıp kurtarılamayacağı hususuydu. Bu amaca ulaşabilirlerse, antlaşma başarılı kabul edilecekti. Elviye-i Selâse'nin kurtarılması da plânlanmakta olmasına rağmen, yüksek sesle telaffuz edilemiyordu. Fakat, Enver Paşa Elviye-i Selâse'nin kurtarılması hususunda kesin kararlıydı. Ancak başlangıçta Osmanlı Devletinin anlaşmadan bekledikleri bu düzeyde olmasına rağmen, Rusya'nın hatalı politikaları ile Osmanlı Devletinin önüne büyük fırsatlar çıkacaktı.

Enver Paşa konferansta Ruslar'dan talep edilecek hususları üç madde halinde Zeki Paşa'ya bildirmişti. Bu emrinde; "Mütareke görüşmelerinin

10 Esat Uras, *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Mezalimi*, İst., 1987, s. 335.

11 Mirza Bala Mehmetzate, *Milli Azerbaycan Hareketi*, Ank., 1991, s. 83.

12 Sırmeli, *Türk-Gürcü İlişkileri*, s. 17.

13 İhsan Sakarya, *Belgelerle Ermeni Sorunu*, Ank., 1984, s. 26.

14 Yerosimos, *Türk-Sovyet İlişkileri...*, s. 13 İhsan Sakarya, *Belgelerle...* s. 167.

başlamasıyla beraber, İran dahilindeki Rus kuvvetleriyle Kafkas Cephesi'ndeki II. ve III. Ordularımız karşısında bulunan Rus Ordusunun buldukları yerlerden geriye, Rus sınırının dahiline alınması ve buna karşılık bizim birliklerimizin de İran'dan geri alınacağı, Kafkas Ordularımızın memleket dahilindeki hatta ileri alınacağı ve Rusları takip etmeyeceği yalnız Ruslar tarafından tahliye olunacak vilayetlerimize mülkî memurların gönderilmesiyle yetinileceği ve bu suretle adı geçen bölgede tarafımızdan da askerî hareket yapılmayacağı teklifini müttefik ve Rus murahhaslarına bildiriniz"¹⁵ demekteydi. Enver Paşa, bilhassa da Ermeni katliamları üstünde durulmasını istiyordu.

Enver Paşa, Ermeniler konusunda haksız olmayıp, daha sonraki günlerde alınan istihbaratlarla da görülebileceği gibi, her geçen gün Müslüman-Türk halkı için oluşturmuş oldukları tehdidi artırmaya başlayacaklardı.¹⁶ Fakat, konferans görüşmelerinde, bu hususta Alman delegelerinin desteğini temin etmek mümkün olamıyordu. Halbuki, Gnr. Ludendorf, Enver Paşa'nın 14 Aralık'ta göndermiş olduğu mektuba verdiği cevapta, bu problemin barış konferansında görüşülebileceğini söylemişti. Almanlar'ın bu hususta çekimser ve hatta tarafsız bir politika takip etmelerine rağmen, Zeki Paşa, konferansta Enver Paşanın direktifleri ve bilgisi dahilinde davranmaya devam ederek, Rusya'dan işgal altında bulunan Türk vilayetlerindeki Müslüman halka reva görülen zulme son verilmesini istemişti.¹⁷ Enver Paşa bu meselenin halledilmesinde Ona tam yetki vermişti.¹⁸

Türk basınında ve kamuoyunda ise konferansın başlamasıyla olumlu bir hava hakim olmuş ve 93 Savaşı'ndan beri devam eden kötü gidişatın

15 ATESE, Kıs., s. 529, D, 357-2067; F-2.

16 Sakarya, *Belgelerle Ermeni...*, s. 267, 29 Aralık 1917'de XXXVIII. Kafkas Tümeni Cephesinden Osmanlı Devletine sığınmış olan Rus Subayı Ralf, ifadesinde son derece önemli bilgiler vermişti. Buna göre "Bayburt ve Erzincan'a gönderilen bir istihbarat elemanı Ruslar'ın çekilmesiyle Erzincan'a bir Ermeni taburunun geldiğini söylemişti. Ermeniler, bu bölgenin kendilerine verildiğini, bir kısımdan çekileceklerini ancak herhalde Müslümanlardan üç alacaklarını..." söylüyorlardı. Rus subayı Türkiye'nin acil olarak harekete geçmesini önermişti.

17 ATESE, Kıs. 151, D, 200-678, F. 108-18.

18 ATESE, Kıs. 529, D, 357-2067, F. 14-3.

sona erdiğine inanılmaya başlanmıştı.¹⁹ Fakat, ilerleyen günlerde bu duygu yerini karamsarlığa ve ümitsizliğe bırakacaktı. Çünkü ilk günden itibaren, Ruslar, bu hususta uzlaşmaz bir tavır sergilemeye başlamışlardı. Enver Paşa bu gelişme üzerine, Gnr. Ludendorf'a yazdığı mektubu müteakip, benzer mealde Doğu Cephesi III. Ordu Kumandanı olan Vehip Paşaya da bir şifre telgraf göndermiş ve Rus kumandanlığı nezdinde, Ermeni mezaliminin protesto edilmesini istemişti.²⁰ Fakat ne bu teşebbüs ve ne de konferansta Türk delegasyonunun gösterdiği yoğun çaba, problemin çözümü için yeterli olamamaktaydı. İşgal altındaki Türk topraklarının Ruslar tarafından tahliye edilmesi ve Ermeni terörünün yıkıcı faaliyetlerine son verilmesi bir türlü temin edilemiyordu. Rusya'nın bu husustaki politikası anlaşılabilir olmasına rağmen, Almanya'yı anlamak mümkün değildi.

Zeki Paşa, Rus delegeleri içinde sözü geçen biri olan L. Kamenev ile özel bir görüşme yaparak, işgal altındaki bölgenin durumu hakkında detaylı bilgi vermiş, tahliyenin hem Rusya ve hem de Osmanlı Devleti için en doğru çözüm olduğunu iletmişti. L. Kamenev cevabında, Sovyetlerin prensip itibarıyla Anadolu'yu tahliyeye hazır olduklarını belirtmişti.²¹ Bu cevabı müteakip yaptığı açıklamada ise, Rusya'nın gerçek niyetlerini gösterecekti. Çünkü işgal altındaki Türk topraklarını tahliye etmeyi bazı şartların yerine getirilmesi halinde gerçekleştirebileceklerini ifade ediyordu. Buna göre; bölgeden göç etmiş veya başka yerlere zorla sevk edilmiş kimselerin mezhep ve milliyet ayrımı yapılmaksızın geri dönmelerinin temin edilmesi gerekiyordu. Türkler'den oluşmuş bir komisyon bu işle meşgul olacak ve halkın geri dönmesini müteakip bir plebisit yapılarak, Osmanlı Devleti'ne bağlı kalmak ya da muhtariyetle idare edilmek seçeneğinden hangisini isterlerse, buna göre davranılması gerekiyordu.²² Ermenilerin yaptığı katliamları engellemeye yönelik yapabildiği tek şey ise ancak şu olabilmişti: "Petersburg'a telgraf çekip, buna karşı tedbirler alacağım."

19 *Tasvir-i Efkar*, 19 Aralık 1917, No: 2315.

20 *ATESE*, Kls., 340, D. 406-1366, F. 1-9.

21 *ATESE*, Kls., 340, D. 406-1366, F. 1-18.

22 *ATESE*, Kls., 340, D. 406-1366, F. 1-18.

L. Kamenev'in bu sözleri, daha sonraki günlerde yayınlanacak olan Doğu Anadolu'ya ilişkin beyannamedeki Sovyet görüşünden başka bir şey değildi. Hazırlanan bu plâna göre; Rus işgali altındaki Türk topraklarında Erzurum'dan Erzincan'a kadar Muş, Bitlis ve Van vilayetlerine her taraftan Ermeni geri getirilerek, nüfusları fazlaştırılacaktı. Böylece bir plebisit yapılabilmesi ve muhtar Ermenistan'ın kurulması temin edilerek, bu bölgelerin Osmanlı Devleti'ne iadesi önlenecekti. Bu durum İngiltere ve Fransa'nın da politikalarına uygunluk arz ediyordu. Böylece, Osmanlı ordularına karşı Tiflis'teki temsilcileri aracılığıyla Kafkas ve Doğu Anadolu Hıristiyan Halklarından bir set oluşturmuş olacaktı. Aynı zamanda yüz yıllık politikaları başarıya ulaşmış olacaktı.

Erzincan Mütarekesi'nin imzalanmış olması İngiltere'de büyük tepkiye sebep olmuştu. I. Dünya Savaşı'nın en ağır yükünü Almanya gibi Doğu Cephesine yüklemiş olan İngiltere, Rusya'nın savaş dışı kalmasıyla çok zor bir durumda kalmıştı. Rusya'dan boşalan Doğu Cephes'ini doldurması gerekiyordu. Bu hususta İtalya ve Fransa'dan yardım alması da mümkün değildi. Bu sebeple, burada Ermeniler'i kullanmayı plânlıyorlardı. Ermeniler ise bu durumu mümkün olduğu kadar kendi lehlerine kullanma niyetinde oldukları için bir taraftan Türk topraklarında misli görülmemiş bir katliama başlarken, siyasî imkanlarını zorluyorlardı. Stockholm'deki Sosyalist Konferansı'na Ermeniler adına Taşnaksütyun Partisi iki beyanname sunmuştu. Beyannamelerden birincisi, Ermeni meselesinin barış şartları çerçevesinde sonuçlandırılması ile ilgiliydi. İkincisi ise, Ermeni meselesinin tarihçesine ait olup, genel olarak bağımsız Ermenistan amacına yönelik hazırlanmıştı.²³

Ermeniler Doğu vilayetlerinde iyice etkili duruma geçmişler ve Erzincan Mütarekesi'nin²⁴ hemen ardından, Rus ordularının çekilmesinden istifade ile bölgeye Ermeni çetelerini sokmaya başlamışlardı. Bölgedeki Ermenileri silahlandırarak, genel bir saldırı için son hazırlıklarını yapıyorlar-

23 ATESE, Kls., s. 25, D. 1024 F. 23.

24 Genel Kurmay Başkanlığı, *I. Dünya Harbinde Türk Harbi Kafkas Cephesi...*, C. II, s. 426-427.

dı.²⁵ Bu son gelişmelerin karşısında Enver Paşa, Brest-Litovsk'de bulunan Osmanlı murahhaslarından Ahmet Nesimi Bey'e: 1878'de Rusya'ya bırakılmış olan Elviye-i Selâse bölgesinin de geri istenmesi için özel talimat vermişti. 20 Aralık'ta Enver Paşaya cevap veren Ahmet Nesimi Bey, konuyu Alman Dışişleri Bakanı Von Kühlmann ile görüştüğünü, fakat destek görmediğini belirtmekteydi. Kühlmann, bu konu hakkında Rusya ile ayrı görüşülmesini söylemişti.²⁶ Bu cevapla birlikte, Enver Paşa kesin kararını verebilmek amacıyla Zeki Paşadan da, Gnr. Hoffmann ile aynı konuda görüşmesini isteyecekti. Fakat, bu görüşmeden de olumlu bir sonuç alınamayacaktı. Ermeni zulmüne son verilmesi istenmesine rağmen Gnr. Hoffmann da, Von Kühlmann gibi cevap vererek, Alman başkumandanlığından bu konuya ilişkin emir almadığını, problemin Osmanlı Devleti ile Rusya arasında yapılacak ikili görüşmelerle çözülmesi gerektiğini belirtmişti.²⁷

Barış konferansı görüşmeleri bu şekilde gergin bir ortamda devam ederken Ruslar, 22 Aralık'ta bir lâyiha ile barış için isteklerini ortaya koymuşlardı. Bu istekler şunlardı: ²⁸

1- Savaş sırasında işgal edilen toprakların zorla ilhakına müsaade edilmeyecek ve adı geçen topraklarda bulunan askerî kuvvetler kısa bir müddet için geri çekilecek,

2- Hali hazırda siyasî hakimiyetlerini ilân etmiş olan milletlerin istiklâlleri tamamıyla iade edilecek

3- Savaştan önce müstakil olmayan millî heyetler geleceklerini serbest şekilde tayin edecekler ve azınlıkların hukuku teminat altına alınacak²⁹

Rusya'nın verdiği bu lâyiha ile birlikte Türk delegasyonuna 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan önceki Rusya sınırlarını gösteren haritanın kop-

25 ATESE, Kls., 524, D. 706-2044, F. 45.

26 Yerosimos, *Türk-Sovyet İlişkileri*..., s. 15.

27 Yerosimos, *Türk-Sovyet İlişkileri*..., s. 13.

28 *Sabah*, 24 Aralık 1917, No: 10097.

29 *İkdam*, 5 Şubat 1918, No: 7539

yası da verilmişti.³⁰ İki gün sonra müttefik devletler ortak bir şekilde karara varmışlar ve bunu resmî olarak Rusya'ya bildirmişlerdi. Bu metinde özellikle müttefik devletlerin savaş sırasında işgal ettikleri toprakları Rusya'nın isteğiyle boşaltmak niyetinde olmadıklarını belirterek, tahliye konusunun daha sonra belirleneceğini ve savaş sırasında siyasî hakimiyetleri gasp edilen milletlerin hiçbirisini bağımsızlıklarından uzak tutmak niyetinde olmadıklarını, savaştan önce bağımsız olmayan millî heyetlerin bağımsızlıkları konusunun uluslararası görüşmelere konu edilemeyeceğini ve her devletin kanunlarıyla halledilecek dahili işlerden olduğunu ve azınlıkların hukuku meselesinin de aynı şekilde halledileceğini söylemişlerdi.³¹

Metnin son bölümü özellikle Ermeniler'le ilgili olup, Türk delegasyonunun ısrarı ile kabul edildiği görülmektedir. Çünkü Türk delegeleri, doğu illerinde plebisit yapılması önerisine şiddetle karşı çıkarak, konferansın başından itibaren Ermeni meselesinin aslında var olmadığını dile getirmişlerdi.³² Barış müzakerelerinin birinci bölümü bu şekilde 26 Aralık'ta sona ermiş, fakat bir sonuç alınmamıştı. Ruslar, barış teklifleriyle ilgili karar verilmesi için 10 gün süre tanımışlardı. Sürenin bitmesini müteakip, müttefik devletlerle barış yapmak amacıyla ayrı ayrı görüşeceklerini belirten Rus heyeti, Petrograd'a dönmüştü.³³

Rus talepleri, Osmanlı Devleti için kabul edilemezdi. Çünkü, Rusya mutlaka işgal ettiği Türk ve İran topraklarını tahliye etmeliydi.³⁴ Aksi takdirde anlaşma yapmak mümkün olmayacaktı. Enver Paşa Türk heyetine 29 Aralık tarihiyle gönderdiği şifresinde, yeni taleplerde bulunmuştu. Bu emrinde, Ruslar'ın tahliyeye başlamalarını müteakip, Ermeniler'in Osmanlı halkına muhtemelen tatbik edecekleri mezalimin engellenmesini ve bölgedeki Rus askerlerine ait bütün malzeme ve eşyaların, yiyecek maddeleri-

30 BOA., Belge No: 337222.

31 İkdam, 5 Şubat 1918, No: 7539.

32 Yerosimos, *Türk-Sovyet İlişkileri...*, s. 16.

33 Kurat, *Türkiye ve Rusya...*, s. 366-367.

34 ATESE, Kıs. 529, D. 357-2067, F. 30.

nin ve ayrıca bölgede Ruslar'ın yapmış olduğu demiryolu, köprü ve askerî binaların tahrip edilmeden teslim edilmesini istiyordu.³⁵ Fakat Rusya, Enver Paşanın taleplerini dikkate almadığı gibi, 31 Aralık 1917'de Doğu Anadolu ve Kafkasya hakkında bir bildiri yayımlayacaktı. Bildiri Ermenilere çağrı niteliğinde olup, özetle Ermeniler'e özgür bir şekilde kendi geleceklerini belirleyebilecekleri müjdesini veriyordu.³⁶

Rusya'nın bu sonuçsuz çabaları, barış anlaşması yapmak hususunda samimi olmadıklarını gösteriyordu. Türk topraklarının tahliyesi konusunda sürekli problem çıkıyorlardı. Bu yüzden de konferans görüşmeleri sık sık çıkmaza giriyor, yeniden savaşın başlama ihtimali güç kazanıyordu.³⁷ Rusya açıkça zaman kazanmaya çalışıyordu. Çünkü diğer cephelerde, Müttefik Devletler'in durumu son derece kritik bir mahiyet arz ediyordu.

Sadrazam Talat Paşa, gelişmelerden hiç memnun değildi. Sürekli Enver Paşa ile haberleşmek suretiyle, durumdan haberdar ediyordu. Brest-Litovsk Anlaşması'nın imzalanmasının ya da imzalanmamasının Osmanlı Devleti için çok da önemli olmadığını ifade ederek³⁸, bir taraftan Rusya'ya gözdağı vermeye çalışıyor, diğer taraftan da Türk kamuoyunda başlamış olan endişeleri gidermeye çalışıyordu. Çünkü, Türk halkının başlangıçtaki iyimser duyguları konferansın uzamasıyla değişmeye başlamış ve Osmanlı Devletinin bu konferanstan da elinin boş çıkacağı kanaati güçlenmeye başlamıştı. Talat Paşanın heyet başkanı Ahmet Nesimi Beyin yerine konferansa bizzat iştirak etmesinde bu gelişmeler de tesirli olmuştu³⁹

Talat Paşa, Osmanlı Devletinin yapılacak antlaşmada mecbur ve mağlup durumdaymış gibi görünmesini istemiyor, dirayetli ve olayların kontrolünü elinde tutacak şekilde politika takip etmeye dikkat ediyordu.⁴⁰ Fa-

35 ATESE, Kıs., 529, D. 357-20067, F. 38, 38-1.

36 Sürmeli, *Türk-Gürcü İlişkileri...*, s. 37, 18 Ocak 1918'de Bolşevikler kurucu meclisi dağıtıkları için Transkafkasya Komiserliği ile siyasî bağların kopmasına sebep olmuşlardı. Böylece Rusya, Kafkasya ve Doğu Anadolu politikasındaki en büyük desteğini kaybetmiş ve bu husustaki plânı başarsız olmaya mahkûm bırakılmıştı.

37 *İkdam*, 7 Ocak 1918, No: 7510.

38 *Tasvir-i Efkar*, 8 Ocak 1918, No: 2335.

39 Kurat, *Türkiye ve Rusya*, Ank., 1990, s. 367, Selma YEL, Yakup Şevki Paşa....., s. 36.

40 *Tasvir-i Efkar*, 9 Ocak 1918, No: 2336.

kat, bu tutum da Rusya'yı uzlaşmaz politikasından vazgeçiremeyecekti. Konferansın 11 Ocak görüşmelerinde Rusya temsilcisi Kamanov⁴¹, Rus Hükümeti'nin asıl amacının, adı geçen toprakların zorla Rus Devletinin elinde kalmasını müdafaa olmayıp, her milletin kendi geleceğine hakim olması prensibinin yerine getirilerek, dahilî ve haricî işlerinde milletler arası hukuk kurallarına göre teşkilatlarını kurmaları için onlara müsaade edilmesi şeklinde olduğunu açıklamasıyla yine başa dönmüştü.⁴² Çünkü, burada kastedilen, Ermeniler'in kendi devletlerini kurabilme ve geleceklerini belirleyebilme hakkıydı. Bu açıklamayı müteakip, Sovyet Hükümeti Türkiye Ermenileri hakkında, 11 Ocak 1918'de beyanname yayınlıyacaktı.⁴³ Beyannamede şu hususlara yer verilmekteydi:

“Halk Komiserleri Meclisi, Ermeni halka, Rusya işçi ve köylü hükümetinin, Rusya tarafından işgal edilmiş olan Doğu Anadolu Ermenileri'nin bağımsızlıkları da dahil olmak üzere özellikle hukukunu ve serbestçe kendi idarelerini kurmaları hakkını tanıdığını bildirir.

Komiserler Meclisi, bu haklar için teminat olup, bunların gerçekleşmesinin ve Ermeni halkının referandumu ile mümkün olacağını kabul eder. Komiserler Meclisi kısmen teminat olmak üzere aşağıdaki şartları uygun bulur.

1- Ermenistan'ın Rus askerleri tarafından boşaltılması ve Doğu Anadolu halkının maddî ve şahsî güvenlikleri için derhal bir Ermeni gönüllü ordusunun kurulması.

2- Ermeni kaçaklarının ve çeşitli tülkelere dağılmış Ermeni göçmenlerinin serbestçe Doğu Anadolu'ya dönmeleri.

3- Savaş sırasında Türk hükümeti tarafından Türkiye içlerine sürülmüş Ermeniler'in Doğu Anadolu'ya zorluk görmeden dönmeleri Komiserler Meclisi Türk delegeleriyle barış görüşmelerine başlayınca bu şartlar üzerinde ısrar edecektir.

41 Kurat, “Brest-Litovsk Müzakereleri ve Barışı”..., s. 46.

42 Atı, 16 Ocak 1918.

43 Sürmeli, *Türk- Gürcü İlişkileri*..., s. 34.

4- Doğu Anadolu'da demokratik esaslara dayanarak seçilmek üzere halk delegelerinden oluşan geçici bir Ermeni hükümeti kurulması. Kafkas işleri için geçici ve olağanüstü komiser tayin edilmiş olan Stepan Şahumyan, Doğu Anadolu'daki halka 2. ve 3. maddelerin uygulanması, 4. maddeye göre, Rus askerlerinin buraları boşaltması vasıtalarını ve tarihini tayin edecek, bir karma komisyon kurulması için bütün yardımlarda bulunacaktır.

Doğu Anadolu'nun coğrafi sınırları, Ermeni-Müslüman halkı ve komşu bölgeler halkının demokratik bir şekilde seçecekleri delegeler ve komiser Şahumyan vasıtasıyla belirlenecekti.⁴⁴

Rusya'nın bu plânına göre, Çarlık idaresi döneminde işgal edilmiş olan Doğu Anadolu topraklarından çekilecekler, fakat bu bölgenin Ermeni kolonizasyonuna açılmasını da Türkler kabul edecekti. Ermeni halkının yerleştirilmesinden sonra, topluluğun isteğine göre idare şekli tayin edilecekti. Uzun vadeli düşünülmesi halinde, bu tekliften çıkacak sonuç şuydu; Türk topraklarında büyük bir Ermeni nüfusu meydana getirilecek ve daha sonra yapılacak plebisit ile buralar Rusya'nın himayesine bağlanacaktı. Daha ileri safhada ise Doğu Anadolu Sovyetleştirilecekti. Böylece, Ruslar bir taşla iki kuş vurmuş olacaktı. Hem Ermeni meselesini Kafkaslar'dan uzaklaştırmış olacaklar, hem de Doğu Anadolu'yu ele geçirerek, Büyük Rusya'nın hedeflerinden birini daha gerçekleştirmiş olacaktı. Rusya'nın konferansın başından itibaren dile getirmiş olduğu bütün talepler, bu beyannamede son şeklini almıştı.

Taşnak-Sütyun Partisi daha Osmanlı Devleti ile Rusya arasında Mütareke imzalanmadan çok önce, bu amaçların gerçekleşmesi için Doğu Anadolu çevresinde katliama başlamıştı. Ermeni Ordusu teşkil edilerek, başına Gnr. Nazarbekof getirilmişti. Rus Kafkas Ordusu Genelkurmay Başkanı Gnr. Perjevaliski'nin onayı ile kurulmuş olan Ermeni ordusu, üç tugaydan oluşuyordu.⁴⁵

44 Uras, *Tarihte Ermeniler ve...*, s. 642. İsmet Parmaksızoğlu, *Ermeni Komitelerinin İhtilal Hareketleri ve Besledikleri Emeller*, Ank., 1981, s. 131-132.

45 Sürmeli, *Türk-Gürcü İlişkileri...* s. 16.

Osmanlı Devletinin 11 Ocak Beyannamesi karşısında Kafkasya politikasında değişiklik yapması mecburiyeti hasıl olmuştu. Brest-Litovsk görüşmelerinin başlangıcında bir yandan Sovyet hükümeti ile hukuki bir zemine dayalı bir anlaşma imzalama çabası takip edilirken, diğer yandan da Kafkaslar'da Azeri, Ermeni ve Gürcüler'in henüz siyasi bir güç oluşturmamalarından istifade ile askerî olarak ilerlemek istenmişti. Bunun yapılabilmesi için Alman askerî gücüne güveniliyordu. Fakat, bu politikadan sonuç alınması giderek güçleşiyordu. Çünkü, konferansın ilk gününden itibaren Almanya'nın desteği temin edilememiş ve Rusya da bir türlü istikrarlı politika takip edememişti. Fakat, Rus delegasyonu başkanı Troçki, 13 Ocak görüşmelerinde, yeni Rusya'nın programının başında anlaşma kelimesinin bulunduğunu ifade ederek, problemleri kendilerinin çıkartmadığını belirtmişti. Ona göre, Rusya her halükarda uzlaşmayı temin etmek hususunda azimliydi ve ülkesi içinde bulunduğu keşmekeş hali dolayısıyla savaşa taraftar olamazdı.⁴⁶

Bütün bu ifadelere rağmen, Rus delegasyonu bir taraftan da sanki kendileri Türk topraklarında galip durumdaymış gibi bir lisanla, Türk delegasyonuna emirname şeklinde kendi tekliflerini kabul ettirmeye çalışıyorlardı. Aynı durum Almanlar için de geçerliydi. Rusya, işgal ettiği Türk topraklarını boşaltmamak için direnirken, bir taraftan da Almanya'nın işgal etmiş olduğu sözde Rus topraklarının tahliyesini istiyordu. Bu çelişkili politika, Almanya'nın da tahammülünü zorlamaya başlamıştı. 18 Ocak oturumuna başkanlık yapan Gnr. Hoffmann, Rus heyetine bir ultimatoma vererek, Almanya'nın şartlarının kabulünü istemiş ve Troçki, bu hususta yeni talimatları almak için Petrograd'a gitmek zorunda kalmıştı.⁴⁷ Bu anlaşmazlık, Osmanlı Devleti'nin işini kolaylaştıracak bir gelişmeydi. 19 Ocak'taki oturumda Türk delegeleri, son yayınlanan beyannameyi konu ederek, Rusya'nın istikrarsız politikasını eleştireceklerdi. Hariciye Nazırı Ahmet Nesi mi Bey, bu durumu şiddetle protesto ederek, doğacak bütün olumsuz sonuçların sorumluluğunun Sovyet Hükümeti'ne ait olacağını bildirmişti.⁴⁸

46 İkdam, 16 Ocak 1918, No: 7519.

47 Kurat, "Brest-Litovsk Müzakereleri ve Barışı...", s. 390.

48 Yerosimos, Türk-Sovyet İlişkileri..., s. 18.

Gerçekten de, olaylar bundan sonra farklı bir mahiyet arz edecekti. Çünkü Osmanlı Devleti ve Almanya, Kafkasya politikasında uzlaşma sürecine son vermeyi tasarlamaya başlamışlardı.

Talat Paşa, konferans görüşmelerinden bir türlü sonuç alınamaması ve Rusya'nın son yayınladığı beyannamede açık bir şekilde de görüldüğü gibi Ermeniler'i himayeden vazgeçmemesi sebebiyle, Doğu Anadolu ve Kafkasya'da askerî harekate devam edilmesini düşünmeye başlamıştı. Bilhassa Ermeni ordu ve komitacılarına karşı taarruz için ciddi bir şekilde hazırlanılması gerektiğini bildirmişti.⁴⁹ Enver Paşa'da bu hususta farklı düşünmüyordu. Zaten Ermeni ve Gürcülerin yaptıkları mezalim, Osmanlı Devleti'ne ileri hareket için haklılık kazandırıyordu. Enver Paşa 18 Ocak 1918'de Ahmet Nesimi Bey'e göndermiş olduğu telgrafta, Ermeniler'in Rus cephesi gerisinde Müslüman halka zulüm ettiklerinden bahsederek, Tiflis civarının Ermeni ve Gürcü birliklerinin toplantı merkezi olduğunu ifade etmişti. Ona göre; Rusya ile antlaşma imzalanırsa bile, Ermeni ve Gürcüler, Rus mevzîlerini işgal ederek, düşmanca tavırlarına devam edeceklerdi. Eğer, Ruslar bu durumu engellemezlerse Osmanlı Devleti büyük çapta askerî harekate başlamak mecburiyetinde kalacaktı. Enver Paşa, bu kararının Rus heyetine de bildirilmesini istemişti.⁵⁰

Enver Paşanın bu kararını Talat Paşada destekliyordu. 16 Ocak'ta Kühlmann ile yaptıkları görüşme sonrasında, Enver Paşaya çektiği telgrafta, Türk Ordusu'nun Ermenilere karşı taarruza başlaması gerektiğini bildirmişti. Çünkü bu görüşmede Kühlmann, Ruslar'la anlaşma yapılmanın imkansızlığından bahsederek, mütarekenin her an sonra ereceğini ve Rus işgali altındaki Türk topraklarının kurtarılması için Osmanlı Devleti'nin askerî harekâta başlamasının mümkün olduğunu, bunu engelleyecek siyasî bir engel olmadığını belirtmişti.⁵¹

49 İkdâm, 16 Ocak 1918, No: 7519.

50 ATESE, Kıs. 2905, D. 443, F. 6-19; Kıs. 153, D.380-682, F. 4-7; Kıs. 529, D. 357-2067, F. 98.

51 Kurat, *Türkiye ve Rusya ...*, s. 368.

Ahmet İzzet Paşa bu gelişmeler üzerine 20 Ocak'ta Rus heyetine Trocky'nin yerine başkanlık etmekte olan Joffe'ye bir protesto verdi. Bunda, Kafkas cephesinde silahlı Ermeni kıtaları teşkil edilmesinin, Osmanlı Devleti tarafından hoş görülmediği belirtilmekteydi. Aynı gün Joffe verdiği cevapta, bu kıtaların, Rusya'nın Kafkas cephesindeki kuvvetlerini millileştirme amacıyla yapılmış bir hareket olduğunu bildirecekti.⁵² Bu açıklama ile, Rusya'nın Ermeni kıtalarını teşkil ettiği gerçeği resmi ağızdan doğrulanmış oluyordu. Osmanlı Devletinin bir an önce askerî harekâta geçmesinin önündeki tek engel olan Almanya'nın tutumu da, Kühlmann'ın yapmış olduğu son açıklama ile ortadan kalkmıştı. Fakat, Osmanlı Devleti yine de barış görüşmelerine son veren, sorun çıkartan bir ülke olmak istemiyordu. Bu sebeple de bir süre daha Brest-Litovsk'deki toplantılara iştirake devam edecekti.

Brest-Litovsk'ta 29 Ocak'tan itibaren görüşmeler yeniden başlamıştı.⁵³ İlk toplantı 30 Ocak 1918'de Talat Paşa başkanlığında yapılmıştı. Bu toplantıda görüldüğü kadarıyla Trocki'nin düşünceleri ve taleplerinde bir değişiklik olmamıştı. 3 Şubat 1918'de yeni bir görüşme daha yapıldı. Görüşmenin ana teması Türk heyetinin sunduğu rapor olmuştu. Raporda; mütareke şartlarına aykırı olarak Kafkaslar'da Ermenistan ve Gürcistan'ın işgali altındaki vilayetlerde yandaşları halktan taburlar teşkil etmek suretiyle, cephenin askerî dengesini bozduğuna ve Müslüman halka zulüm ettiklerine değinilmekteydi. Ayrıca bu duruma son verilmezse, Türk hükümetince gerekli tedbirlerin alınacağı da belirtilmişti.⁵⁴

Aslında bu rapor, III. Ordu Komutanı Vehip Paşanın, İzzet Paşa'ya gönderdiği şifre telgrafla gündeme getirilmişti. Çünkü Vehip Paşa, Enver Paşa'ya da gönderdiği telgrafta, Rus delegasyonunun mütalaalarının zaman kaybettirmekten başka işe yaramadığından bahisle, bu süre zarfında Ermeni mezalimi engellenmez ve Ermeni askerleri geri çekilmezse, Müs-

52 Kurat, "Brest-Litovsk Müzakereleri...", s. 390.

53 Yerosimos, *Türk-Sovyet İlişkileri...*, s. 18.

54 Kurat, *Türkiye ve Rusya...*, s. 375.

lüman halkı himaye amacıyla, Türk ordusunun ileri harekâta başlayacağı-
nın bildirilmesi gerektiğini ifade etmekteydi.⁵⁵

Rus delegasyonu, Türk tarafının şikayetlerini çözümleyebilecek teklif-
ler sunmadığı için 3 Şubat görüşmeleri de sonuçsuz kalmıştı.⁵⁶ 9 Şubat'ta
yeni bir komisyon çalışması daha yapılarak, Rus delegeleri, Türk tarafın-
dan gelen şikayetleri cevaplandırmaya çalışacaklar, fakat yine sonuç almak
mümkün olmayacaktı. Çünkü açıkça görüldüğü gibi Rus makamları Doğu
Anadolu ve Elviye-i Selâse'de bilinçli ve programlı bir şekilde Ermeni-
lerin amacına uygun politika takip etmekte ve yayınladıkları beyanname ve
bildirilerle desteklerini göstermeye devam etmekteydiler.

9 Şubat 1918'de Ukrayna ve Almanya arasında yapılmış olan anlaşma-
ya tepki gösteren Troçki, 10 Şubat'ta Rusya'nın tek tarafı olarak görüşme-
lere son verdiğini bildirmiş⁵⁷, bu beyanat Rusça olarak Türk delegasyonu-
na da gönderilmişti. Bu gelişme üzerine Brest-Litovsk'ta görüşmeler ke-
sildiği için Troçki de yeni talimatlar almak üzere Petrograd'a gitmişti.⁵⁸

Konferans görüşmelerinin bu şekilde kesilmesi, Almanlar için olduğu
kadar, Türkler için de hareket serbestisi vermiş oluyordu. Siyasi herhangi
bir engel kalmamış, mütareke hükümleri ortadan kalkmıştı. Enver Paşa,
barış görüşmelerinin sona erdiğini haber alınca III. Ordu Kumandanı Vehip
Paşa'ya Doğu Anadolu bölgesindeki Rus işgali altındaki mevziilere taar-
ruz emri vermişti.⁵⁹ Böylece bölgede aylardır sabırsızlıkla bekleyen Türk
askeri birlikleri 12 Şubat 1918'den itibaren ileri harekâta başlamıştı. Aslın-
da, Türk birliklerinin bir bölümü daha konferans sona ermeden 5 Şubat'ta
ilerlemeye başlamışlardı. Almanlar da 17 Şubat'ta ilerlemeye başlayacak-
lardı.⁶⁰

55 ATESE, 3941, H. 13, F. 1-33, Kıs., 3920, D. 86, F. 1-6.

56 Yerosimos, *Türk-Sovyet İlişkileri...*, s. 18.

57 *İkdam*, 17 Şubat 1918, No: 7551.

58 Yerosimos, *Türk-Sovyet İlişkileri...*, s. 18.

59 Kurat, *Türkiye ve Rusya...*, s. 381.

60 Kurat, *Türkiye ve Rusya...*, s. 292, Tevfik Bıyıklıoğlu, "Mondros Mütrakenamesinde El-
viye-i Selâse ile ilgili Yeni Vesikalar" *Belleten* Ekim 1957 XXI / 84, s.570, Yel, Yakup Sevki Paşa
ve..., s. 38.

Brest-Litovsk görüşmelerinin bu şekilde sona ermesi, görünüşte barışın temin edilmemesi sebebiyle iyi olmadı görüntüsü arz etse de, sonuçları açısından Osmanlı Devleti'nin lehine olmuştu. Çünkü Osmanlı Devleti, görüşmelerin başlangıcında kendi toprakları işgal altında olduğu için menfaatlerini temin noktasında zayıf kalıyordu. Halbuki, şimdi hem kendi topraklarını işgalden kurtarma, hem de Ermeni komitacı ve askerlerini tard ederek, Elviye-i Selâse'yi de kurtarma gücü ve fırsatına sahip olmuştu. Böylece, barış görüşmeleri yeniden başladığında masaya daha güçlü bir şekilde oturabilecekti.

Nitekim Talat Paşa ve Ahmet Nesimi Bey'in İstanbul'a dönmesini müteakip, mesele derhal kabine toplantısında görüşüldükten sonra, Türk delegasyonunun Ruslara ultiimatı mahiyetinde şu şartları bildirmesine karar verilmişti:

1- Ruslar'ın işgali altında bulunan Doğu Anadolu'nun en kısa sürede Rus kuvvetleri tarafından tahliye edilmesi,

2- 1877-78 Osmanlı-Rus savaşında, savaş tazminatı olarak Rusya'ya bırakılmış olan Kars, Ardahan, Batum sancaklarının Rus ordusu ve kızıl kıtaları tarafından tahliye edilerek, buralarda asayiş ve düzenin kurulmasını Türk polis ve jandarmasının üstlenmesi,

3- Rusya ile daha önce imzalanmış olan bütün muahede hükümlerinin geçersiz olduğu.⁶¹

Bu maddeleri ihtiva eden talimat derhal Brest-Litovsk'taki Hakkı Paşaya gönderilmiş ve kendisine gerekli açıklamada yapılmıştı. Rusya geçen zamanın aleyhine geliştiğini görerek yeniden görüşmelere başlanmasını talep ettiği için 27 Şubat 1918'de taraflar konferansa iştirak edecekti.⁶² Türk heyetinin talepleri artık değişmişti. Bunun başında da Elviye-i Selâse'nin

61 Kurat, *Türkiye ve Rusya...*, s. 381-382.

62 Stürmeli, *Türk-Gürcü İlişkileri...*, s. 55, Rus heyetinde bu defa Sokolunikov, Çiçerin, Karahan ve Petrovski bulunuyordu. Türk heyeti ise Berlin Büyükelçisi İbrahim Hakkı Paşa ile Berlin Askerî Ataşesi Zeki Paşa'dan müteşekkildi. Alman heyetinde de Rosenberg ve Hoffmann bulunuyordu.

Osmanlı Devletine bırakılması gerekiyordu. Bu bölge zaten vaktiyle savaş tazminatı olarak Rusya'ya bırakıldığı için Sovyetler'in bu karara itiraz etmemeleri gerekiyordu. Fakat, Rus delegeleri yine de bu talebe itiraz etmeyi deneyeceklerdi. Ancak bu defa Almanlar da Türkler'i desteklediği için daha sonra bu talebi kabul etmek mecburiyetinde kalacaklardı. Ancak, "milletlerin kendi mukadderatlarını kendilerinin tayini hakkının" üç sancak halkına tatbiki gerektiği bir madde ile açıkça antlaşma metninde yer alacaktı.⁶³ Bölge daha önceden Türk polis ve jandarmasının kontrolü altına girmiş olacağı için, bu karara itiraz edilme gereği duyulmamıştı.

Bütün maddeler üzerinde uzlaşma temin edildikten sonra, Ayestofonos Antlaşmasından kırk yıl sonra 3 Mart 1918'de Brest-Litovsk Antlaşması imzalanmıştı. Bu antlaşma ile 1699 Karlofça Antlaşması ile başlamış olan geri çekilme süreci sona ermiş ve Osmanlı Devleti o günden bu yana ilk defa kaybettiği toprakları geri alabilmişti. Elviye-i Selâse yeniden ana yurda ilhak edilmişti. Rusya'nın Ermeni politikası da bir kez daha başarısız olmuştu. Brest-Litovsk Antlaşması, hükümleri her ne kadar Mondros Mütarekesi sonrasında geçersiz sayılacaksa da, I. Dünya Savaşı içinde, Türkiye için en olumlu hadiselerden biri olarak kalacaktı.

63 Selma Yel, **Yakup Şevki Paşa ve...**, s. 62-63, Hilmi Uran, **Hatıralarım**, Ank., 1959, s. 96, 12 Haziran 1918'de Elviye-i Selâse'de yapılan plebisit sonucuna göre, Kars, Ardahan, Batum halkı milletler arası gözlemciler nezaretinde hür iradeleri ile Osmanlı Devletine katılmayı kabul etmişlerdi.